

INTERNE DETERMINANTE ALTRUIZMA: DA LI JE POMAGANJE DRUGIMA U OSNOVI EGOISTIČNO ILI ALTRUIISTIČNO?

ZORA RABOČTEG - ŠARIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 301.151
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1984-10-31

Klasično značenje altruizma je u tome što izgleda da predstavlja izuze-tak uvjerljivog principa da je ponašanje kontrolirano nagradama i kaznama i u vezi s tim generalizacijom da su ljudi u osnovi sebični. Suvremena istraživanja pozitivnih oblika socijalnog ponašanja samo su periferno relevantna za ovo stoljećima staro pitanje.

Većina ovih istraživanja proučava situacione faktore i eksterne determinante altruističnog ponašanja. Međutim, ukoliko se pređe s ispitivanja altruizma kao socijalnog ponašanja na određivanje altruizma kao atributa ličnosti ili dijela ljudske prirode, nužno se postavlja problem utvrđivanja internih determinanti i motivacijske strukture akta pomaganja.

Noviji pristupi naglašavaju važnost emocionalnih faktora kao osnovnih medijatora pomaganja drugima. Ovi pristupi se razlikuju u tome što pretpostavljaju različitu vrstu motivacije uzrokovanu emocionalnim uzbuđenjem. Prema modelu koji postavljaju Piliavin i Piliavin, pomaganje drugima u nevolji je isključivo egoistički motivirano. Za razliku od toga Batson i Coke pretpostavljaju da doživljavanje empatije može biti izvor istinski altruistične motivacije za pomaganjem. Prema ovom modelu promatrač nekog u nevolji može doživjeti kvalitativno različite emocije: osobnu uznemirenost i empatičku brigu za osobu u nevolji. Ove različite emocionalne reakcije dovode do različite motivacije za pomaganjem. Sugerira se da doživljavanje empatije izaziva altruistički motivirano ponašanje, tj. pomaganje kojem je krajnji cilj reduciranje nevolje drugog a ne vlastitih neugodnih stanja. Autori predlažu i način na koji se može empirijski utvrditi da li je motivacija u osnovi pomaganja altruistična ili egoistična. Ovaj model predstavlja ujedno i prvi vrijedniji pokušaj da se ne samo pojmovno nego i empirijski utvrdi motivaciona osnova naizgled nesebičnog pomaganja drugima.

Moralni imperativ da se pomogne nesretnim osobama i osobama koje su u nevolji često se smatra jednim od bazičnih ljudskih vrijednosti. Ukoliko su ljudi voljni pomoći jedni drugima to je očito od velike važnosti kako za pojedinca tako i za harmonično funkcioniranje ljudskih grupa. Ipak, većina ljudi će, ako im se pruži prilika da biraju i znaju posljedice svojih akcija, odabrati izbjegavanje boli, patnje i neugode. S druge strane postoji veliki broj slučajeva očiglednog nesebičnog ponašanja, pa čak i herojskih akcija ekstremnog samopožrtvovanja. Međutim, tvrdnja da se zdrave osobe žrtvuju voljno bez da misle na vlastitu dobit uzima se sa skepticizmom. I dalje takvu osobu tretiramo kao hedonistu koji ima u vidu matricu mogućih materijalnih i socijalnih nagrada. Ova doktrina hedonizma imala je ogroman utjecaj u bihevioralnim znanostima, naročito u SAD. Velik broj istraživanja koja su proizašla iz Freud-ove teorije i teorija učenja bavio se ispitivanjem načina inhibi-

ranja impulsa, kontrole asocijalnog ponašanja i odolijevanja iskušenjima, odnosno negativnim aspektima moralne kontrole (Vasović, 1975). U skladu s tim, ogroman broj istraživanja proučavao je antisocijalno ponašanje, uslijed čega je do sada bilo moguće razviti niz utjecajnih teorija kojima se takvo ponašanje objašnjava. Raspoložemo također i daleko bogatijim fondom termina za antisocijalno, nego za prosocijalno ponašanje.

U posljednjih dvadesetak godina dolazi do dramatičnog povećanja interesa za proučavanjem tzv. »pozitivnog« socijalnog ponašanja. Dok su se ovakva istraživanja prije smatrala gotovo neznanstvenima, njima se postepeno pridavala sve veća važnost, pa se čak i nagrađuju. Tako je Društvo za unapređivanje znanosti u SAD dodijelilo 1968. godine nagradu Latané i Darley-u za njihove izvanredne radove o reagiranju promatrača u opasnostima, te 1969. godine Rubin-u za njegova istraživanja romantične ljubavi (prema Wispé, 1978). Može se reći da je danas malo koji fenomen u socijalnoj psihologiji toliko istražen kao prosocijalno ponašanje. U dvadesetak prošlih godina objavljeno je preko tisuću istraživanja iz tog područja (Dovidio, 1983), niz knjiga i preglednih radova. Teško je reći što je točno uvjetovalo ovu promjenu u orijentaciji. Povećani interes možda je dijelom uvjetovan smanjenjem utjecaja teorija koje su isticale činjenicu da ljudi u prvom redu teže zadovoljenju vlastitih potreba (Staub, 1974). Nadalje, kako navodi Wispé (1978), u to vrijeme događale su se i važne socijalne promjene u SAD: period političke aktivnosti studenata i profesora, razne forme života u zajednici, oformljenje pokreta za mir, utjecaj humanističke psihologije. Međutim, altruizam je za nas interesantan ne samo zbog toga što je to vrлина ili što ima određenu ulogu u održavanju socijalnog sistema. Uzimajući u obzir njegovu praktičnu i teorijsku važnost, nije teško utvrditi zašto je istraživanje altruizma u tolikoj mjeri zaokupilo interes socijalnih znanstvenika. Ispitivanje altruizma kako navodi Krebs (1970), važno je zbog toga što nam daje informacije o ponašanju koje čini cilj rane socijalizacije, što je altruizam važan i kao atribut ličnosti, a takva ispitivanja postavljaju i važna pitanja o sposobnosti različitih utjecajnih teorija da objasne očito altruistične aspekte ljudskog ponašanja. Teorija potkrepljenja, psihoanalitičke teorije i teorije evolucije izgleda da sugeriraju da je ljudsko ponašanje u osnovi egoistično. Slučajevi altruističnog ponašanja ne samo da pružaju psiholozima mogućnost da vrše ispitivanja u jednom socijalno relevantnom području, nego ih i navode da ponovo razmisle da li je sve ljudsko ponašanje motivirano egoističnim zanimanjem za vlastito dobro ili je neka motivacija za barem neko ponašanje altruistički usmjerena prema drugima (Batson, Darley, Coke, 1978).

Međutim, ako se altruizam nastoji definirati na osnovu motiva koji pokreću takvo ponašanje, tada zapadamo u cirkularnu raspravu o tome da li altruizam stvarno postoji ili ne. Postavku da altruizam kao akt nije pokrenut anticipacijom nagrade teoretičari socijalnog učenja nazivaju altruističkim paradoksom. Postavlja se pitanje kako se može uopće pojaviti i održati ponašanje koje nema pozitivnih posljedica za aktera. Ovaj paradoks različite teorije pokušavaju objasniti na različite načine, najčešće pretpostavljajući postojanje »nečega iza« što nagrađuje ponašanje — unutrašnjeg zadovoljstva ili samopotkrepljenja. Različita shvaćanja o prirodi i porijeklu altruizma odražavaju se i u tome što različiti istraživači podrazumijevaju pod altruističnim ponašanjem.

Problem definiranja altruizma

Postoje različiti termini u vezi s ponašanjem kome je cilj proizvesti, održati ili poboljšati fizičku ili psihološku dobrobit ili integritet druge osobe: pomaganje, suosjećanje, dijeljenje, kooperacija, davanje i sl. Ovakav niz raznovrsnih ponašanja često se svrstava pod zajednički naziv »*prosocijalno ponašanje*« ili »*pozitivno socijalno ponašanje*«. Međutim, mnogi različiti postupci mogu pokrenuti čovjeka da pomogne drugome: briga za drugoga, socijalne i lične norme ponašanja, doživljavanje empatije i sl. Netko može pomagati i zbog socijalnog pritiska, ostvarenja vlastitih interesa, socijalnog odobravanja, očekivanja da će mu osoba kojoj pomaže uzvratiti itd. Premda je efekt ponašanja isti, očito je da se u pozadini niza pozitivnih akata nalaze različiti procesi, pa je potrebno utvrditi i motive takvog ponašanja. Budući da pojmovno određenje prosocijalnog ponašanja na ovakav način nije definitivno riješeno, mnogi autori izbjegavaju ovaj problem uvođenjem operacionalnih definicija koje uglavnom zadovoljavaju svrhu većine istraživanja. Međutim, operacione definicije prosocijalnog ponašanja u velikoj mjeri variraju od istraživača do istraživača i reflektiraju različite teoretske i metodološke pristupe. One prekrivaju izrazito velik raspon ponašanja — od trivijalnog svakodnevnog pomaganja do ekstremnih primjera krajnjeg požrtvovanja.

Odabirući zadatak prosocijalnog ponašanja, tipični istraživač je izgleda više vođen lakoćom nego pojmovnom prikladnošću. Mnoge mjere koje se koriste daju se lako kvantificirati i adaptirati za laboratorijske uvjete (Krebs, Russell, 1981). Mnogi istraživači izbjegavaju probleme u vezi s utvrđivanjem valjanosti mjera altruizma, nazivajući ponašanje prosocijalno te ga operaciono definiraju. Očito je da ovako veliku raznovrsnost ponašanja ne možemo svesti pod zajednički nazivnik. Stoga se, u zadnje vrijeme, nastoje поближе odrediti pojedine forme pozitivnog socijalnog ponašanja. Pojam prosocijalnog ponašanja, ili pozitivnog socijalnog ponašanja, mnogo je širi i obuhvaća forme ponašanja kojima je cilj zajednička korist ili neka eksplicitna nagrada kao i altruizam, tj. bezinteresnu naklonost i težnju prema dobrobiti drugih. Postoji zajedničko slaganje da altruistično ponašanje treba razlikovati od pomaganja općenito i da ga treba tretirati kao specifičnu vrstu pomažućeg ponašanja. Međutim, postoji i neslaganje u vezi s različitim uvjetima i zahtjevima koji su neophodni da bi se jedan akt smatrao altruističnim. Tako npr. Latané i Darley (1970) čisto situacionistički određuju altruistični akt, što implicira da bilo kakvo ponašanje koje izaziva dobrobit osobe u nevolji jest altruistično, bez obzira koji mu je motiv u osnovi. Aronfreed (1970) s druge strane, definira bazični motiv altruizma i smatra da je altruistično samo ono ponašanje u čijoj osnovi je empatija. Prema ovoj definiciji eksterne determinante su gotovo irelevantne.

Međutim, istraživanja altruizma se nisu vršila s nastojanjem da se utvrdi postojanje altruizma. Problem definiranja altruizma se za sada rješava tako da se nastoje izdvojiti specifični kriteriji određivanja altruističnog akta, dok pojam i priroda fenomena nisu u potpunosti objašnjeni. Macauley i Berkowitz (1970) definiraju altruizam kao »ponašanje poduzeto u cilju dobrobiti drugih, bez anticipacije nagrade iz vanjskih izvora«. Prema Krebs-u (1970), altruistično ponašanje mora sadržavati i element koštanja, tj. barem malu žrtvu pomagača. Neki autori uz to

naglašavaju i svjesnost ili autonomnu intencionalnost akta (Rosenhan, 1970, Staub, 1980).

Prema Vasoviću (1975) zajednička obilježja postupaka kojima se može pridati atribut altruistični jesu: 1. usmjereni su dobrobiti drugih, 2. nisu pokrenuti očekivanjem bilo kakve vanjske ili recipročne nagrade, 3. sadrže element koštanja (katkad i samo-žrtvovanja aktera) i 4. svjesni su i intencionalni.

Ovakvo široko shvaćanje altruizma je veoma blisko shvaćanju ponašanja koje se naziva pomaganjem, osim što isključuje mogućnost očiglednih nagrada za aktera. Socijalni psiholozi za sada uglavnom usvajaju ovakve zdravorazumske definicije altruizma, zasnovane na interpersonalnoj suglasnosti.

Emocionalno uzbuđenje kao interna determinanta pomaganja

Većina istraživanja iz područja altruizma koristi situacione varijable, vjerojatno i zbog toga što je njima lakše manipulirati. Osim toga, rezultati takvih istraživanja pokazuju da situacione varijable određuju u velikoj mjeri da li će netko pomoći, što je navelo mnoge istraživače da odgovor na pitanje zašto ljudi pomažu traže u karakteristikama situacije. Međutim, situacione varijable su neposredne, privremene i malo nam kazuju o prirodi ljudi na koje djeluju. U posljednjih par godina javlja se sve veće zanimanje za razvijanjem teorija koje će ne samo opisivati *kada* će ljudi pomagati drugima ili ne, nego će i objasniti *zašto*. Novije teorije u ovom području pokušavaju uzeti u obzir neke od bazičnih i općenitijih motivacionih pitanja. Kako navode Latané, Nida i Wilson (1981), različite teoretske elaboracije postuliraju različite mehanizme koji su osnovi prosocijalnog ponašanja, a koji donekle podsjećaju na klasičnu Freud-ovu podjelu na id, ego i super-ego. Tako neki pristupi primarnu važnost daju emocionalnim faktorima (Piliavin, Piliavin, Rodin, 1975; Coke, Batson, Mc Davis, 1978), drugi kognitivnim (Lynch, Cohen, 1978), a neki normativnim faktorima (Schwartz, 1970).

Autori koji primarnu važnost daju emocionalnim faktorima pokušavaju ponovno razmotriti neke stare emocionalne konstrukte, mada u novoj formi. Ponovljeni interes za proučavanjem emocija (prema Batson, Darley, Coke, 1978) izgleda da je dio općenitijeg pomaka u psihologiji koji se reflektira i na socijalnu psihologiju. U nedavnoj prošlosti razvila se stroga kognitivna orijentacija u socijalnoj psihologiji. Ta je orijentacija izvrsno pristajala uz naglasak na eksterne, situacione determinante ponašanja. Kognitivni naglasak reflektiran u istraživanjima kognitivne disonance i socijalne percepcije je dosegao maksimum u racionalnim modelima prerade informacija koje predlaže teorija atribucija. Međutim, pokazalo se da model ljudskog funkcioniranja koji je ograničen na kognitivne procese eksternih podražaja nije adekvatan za objašnjenje ljudskog ponašanja, jer na kognitivne procese također djeluju i interna stanja organizma.

Prvi modeli kojima se nastojalo objasniti altruistično ponašanje naglašavali su faktore koji sudjeluju u kognitivnom procesu donošenja odluke da se pomogne (npr. Latané, Darley, 1970). Ovakvi pristupi pokazali su se neadekvatnim za objašnjenje ponašanja, jer im nedostaje motivaciona komponenta. Kasnija istraživanja pokazala su da na pomaganje

drugima djeluju i interna emocionalna stanja organizma. Pri tome se ne negira važnost djelovanja kognitivnih faktora. Kognitivni faktori, kako smatra veliki broj autora, djeluju na ponašanje, ali ne direktno, nego tako što modificiraju emocionalne reakcije koje su osnovni pokretači akcije.

Postoje u osnovi dva različita pristupa koja pretpostavljaju da je emocionalno uzbuđenje važna komponenta motivacije za pomaganje. Oba pristupa također pretpostavljaju da ova motivacija može i ne mora dovesti do stvarnog pomaganja, ovisno o eksternim pritiscima. Razlikuju se u tome što pretpostavljaju različitu vrstu motivacije uzrokovanu emocionalnim uzbuđenjem. Za jedan motivacija je čisto egoistična, a za drugi može biti barem djelomično altruistična.

Averzivno uzbuđenje kao egoistični motivator

Model ponašanja promatrača u opasnostima koji razrađuju Piliavin i Piliavin (prema Piliavin, Piliavin, Rodin, 1975) ima dvije glavne komponente: emocionalno uzbuđenje i odluku koja uključuje kalkulaciju »cijena« ili nagrada određenog akta. »Cijena« ili teškoća pomaganja uključuje izgubljeno vrijeme, napor, opasnost, izlaganje gadljivim iskusstvima. »Cijena« ako se ne pruži pomoć osobi u nevolji uključuje kontinuirano empatičko uzbuđenje, okrivljavanje drugih, gubitak mogućih nagrada pomaganja. Povećano samopoštovanje, zahvalnost »žrtve«, pohvala, čast, slava, itd. predstavljaju potencijalne nagrade pomaganja. Relativna »cijena« za sebe i za osobu u nevolji određuje da li će umjereno uzbuđeni promatrač pomoći direktno ili indirektno, ili će kognitivno reinterpretirati situaciju omalovažavanjem žrtve, ili odlučivanjem da situacija nije opasna ili teška. Ova komponenta modela nije nova. I drugi teoretičari uključuju u svoje modele kalkulaciju dobrih i loših strana reagiranja. Komponenta uzbuđenja je novija i kontroverznija.

Autori ovog modela pretpostavljaju da gledanje opasnosti uzbuđuje promatrača. To uzbuđenje uključuje fiziološke komponente, te emocionalne i kognitivne komponente: empatiju, gađenje, znatiželju, prepoznavanje da je događaj koji se gleda opasnost, osjećaj dužnosti da se pomogne i sl. Ovi elementi u interakciji dovode do općeg nivoa uzbuđenja. Neki kognitivni elementi mogu povećati to uzbuđenje, a drugi ga smanjuju. Uzbuđenje postaje sve neugodnije što se povećava, i promatrač je motiviran da ga reducira. Znači, odgovor na potrebu nekog drugog je instrumentalni odgovor, proveden samo zato što reducira vlastito uzbuđenje. Ako su druga, neposredna sredstva redukcije uzbuđenja dostupna, potreba drugih će se ignorirati. Izvori uzbuđenja mogu biti različiti: vikarijski ili empatija, iznenađenje, šok, nesigurnost, strah. Autori smatraju da se ovi izvori uzbuđenja sumiraju, stvarajući opći nivo nečije uznemirenosti.

Međutim, kako navode Batson, Barley i Coke (1978), premda su mnoga istraživanja u skladu s nekim postavkama ovog modela, nijedno još nije dokazalo da se različite vrste uzbuđenja izazvanog opasnošću sumiraju. Iznenađne opasnosti mogu izazvati ekstremno visoko uzbuđenje i refleksni odgovor da se reducira to uzbuđenje, ali u većini slučajeva uzbuđenje se razvija sporije i interpretira se kognitivno (Scahter, 1964). Piliavin i Piliavin pretpostavljaju da su efekti kvalitativno različitih emocija jednaki — za svaku se pretpostavlja da doprinosi općem nivou uzbuđenja.

Batson i suradnici (Batson et al. 1981; Batson et al. 1983; Coke, Batson, Mc Davis, 1978) su u nizu eksperimenata pokazali da ispitanici doživljavaju kvalitativno različite emocije izazvane nevoljom neke osobe. Faktorskom analizom procjena emocionalnih doživljaja ispitanika u šest različitih ispitivanja dobivena su uvijek dva nezavisna faktora: tzv. »empatička briga«, tj. emocije usmjerene prema drugoj osobi (suosjećanje, sažaljenje i sl.) i »osobna uznemirenost«, tj. emocije usmjerene na vlastita stanja (gađenje, neugoda, šok, strah i sl.). Batson i suradnici (1981) su manipulirali tim emocijama na taj način što je ispitanicima u toku eksperimenta dat placebo. Pokazalo se da je moguće eksperimentalno manipulirati svakom od ovih emocija. To je još jedan dokaz da ispitanici doživljavaju ova emocionalna stanja kao fenomenološki različita, jer je moguće djelovati na doživljavanje jedne vrste emocija, bez da se istovremeno doživljavaju druge emocije.

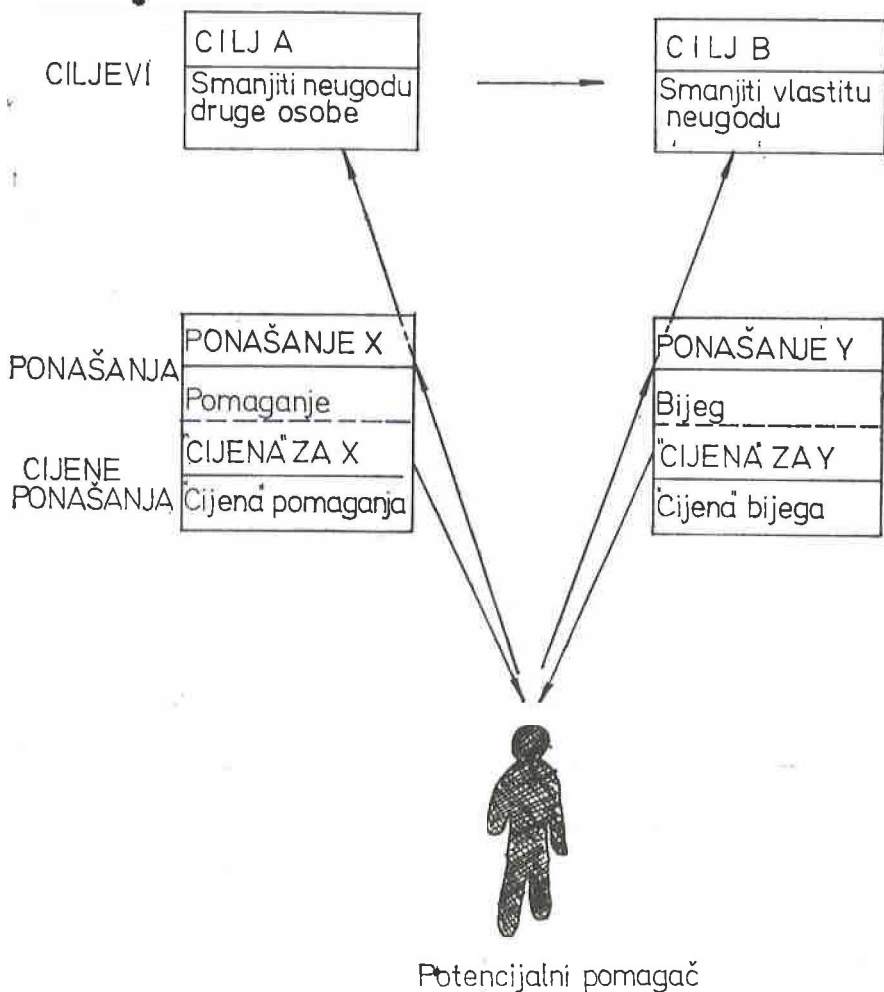
Ovi autori se također ne slažu u potpunosti s postavkom koja proizlazi iz modela Piliavin i Piliavin-a da je ponašanje promatrača nečije nevolje — bilo da se radi o pomaganju, napuštanju ili redefiniranju situacije — uvijek egoistički usmjereno prema reduciranju vlastitih potreba. Doživljavanje »osobne uznemirenosti« može dovesti do ponašanja usmjerenog prema reduciranju vlastitog neugodnog uzbuđenja, ali to ne vrijedi za empatičke emocije. One su povezane sa stanjem potrebe drugog, a da bi se efikasno reducirale mora se reducirati i potreba druge osobe. Na taj način se javlja altruistična motivacija.

Empatija — izvor altruistične motivacije za pomaganjem

U posljednjih nekoliko godina veći broj istraživača pretpostavlja mogućnost da postoji istinski altruistična motivacija za pomaganjem i da je u osnovi te motivacije doživljavanje empatije (Aronfreed, 1970; Krebs, 1975; Hoffman, 1981). Međutim, i altruizam i egoizam su motivacioni pojmovi koje ne možemo direktno opažati. Gotovo je nemoguće naći dokaz za altruističnu motivaciju koji se ne bi mogao interpretirati i kao dokaz za instrumentalnu egoističnu motivaciju. Pitanje altruistične motivacije je metaeksperimentalno a ne eksperimentalno pitanje, barem na sadašnjem nivou razvijenosti istraživačkih metoda. Batson i Coke (1981) smatraju da postuliranje altruistične motivacije ne mora biti nekonzistentno s rezultatima niza istraživanja, te da će u dužem periodu možda pružiti bolje teoretsko objašnjenje ovih rezultata od onih koja na cirkularan i neprediktivan način pružaju »egoistički« orijentirane teorije. Ovi autori smatraju da pomaganje kao ponašanje može biti i egoistički i altruistički motivirano. Krajnji cilj ponašanja, a ne samo ponašanje, pokazuje da li je akt altruističan ili ne. Pomaganje je altruistično ukoliko je usmjereno krajnjem cilju da se poveća dobrobit drugog. Egoistički motivirano pomaganje je usmjereno prema reduciranju vlastite neugode. Batson i Coke pretpostavljaju da doživljavanje empatije izaziva altruistički motivirano pomaganje, dok doživljavanje osobne uznemirenosti dovodi do egoističnog pomaganja, ali samo u situacijama kad se vlastita neugoda ne može reducirati na drugi način (npr: napuštanjem ili redefiniranjem situacije). Za razliku od drugih autora Batson i Coke (1981) pokušavaju razraditi model koji omogućuje i empirijsku, a ne samo pojmovnu distinkciju između altruistički i egoistički motiviranog pomaganja. Da bi se to postiglo, potrebno je odrediti neku točku

gdje se egoističke i altruističke interpretacije razilaze na bihevioralnom planu. Prema tome, mora se upotrijebiti ponašanje za osnovu zaključivanja o motivacionoj strukturi akta pomaganja. Navedeni autori smatraju da su razvili tehniku za to. Ključ te tehnike se sastoji u tome da se o motivaciji zaključuje na osnovu niza (a ne pojedinih) bihevioralnih odgovora, preko serije sistematski variranih situacija. To je ujedno i standardni pristup proučavanju motivacije.

Na osnovu nekih elemenata modela koji postavljaju Piliavin i Piliavin, Batson i Coke (1981) daju shematsku analizu altruistične i egoistične motivacije za pomaganjem (vidi sl. 1.). Ovaj model uzima u obzir moguće ciljeve promatrača nečije nevolje (reduciranje vlastite neugode prema reduciranju neugode drugog), ponašanja usmjerena prema raznim ciljevima (bijeg, odnosno izbjegavanje pružanja pomoći ili pomaganje) i »cijenu« ili teškoće koje se vežu uz određeno ponašanje (»cijena« pomaganja ili »cijena« bijega).

Slika 1. Shematska analiza egoistički i altruistički motiviranog pomaganja (prema Batson i Coke, 1981).

Ukoliko se empatičko uzbuđenje doživljava kao averzivno, vjerojatno će se javiti želja da se reducira vlastito neugodno stanje (cilj B). U tom slučaju motivacija je egoistična. Druga mogućnost je da empatičko uzbuđenje izaziva želju da se poveća dobrobit drugog reduciranjem potreba druge osobe (cilj A). Motivacija u osnovi takvog ponašanja je altruistična.

Međutim, pojavljivanje ponašanja X (pomaganja) ne znači nužno da je motivacija u osnovi takvog ponašanja altruistična. Prema modernim egoističkim teorijama motivacije cilj A može biti i posrednički korak do cilja B. U tom slučaju pomaganje je instrumentalno egoistički odgovor na nevolju drugog, jer je krajnji cilj pomagača cilj B, tj. reduciranje vlastite neugode. Prema tome, pomaganje (ponašanje X) se može pojaviti zbog egoističnih (B) ili altruističnih motiva (A). Da bi odredili da li je pomaganje usmjereno prema cilju A ili cilju B nužno je uzeti u obzir i drugi sklop varijabli, tj. teškoće povezane sa svakim od mogućih ponašanja (»cijene« ponašanja). Ove varijable su definirane na osnovu modela koji daju Piliavin i Piliavin. »Cijena« pomaganja (X) uključuje fizički napor, neugodnosti što smo kontinuirano u kontaktu s osobom u nevolji, mogućnosti da budemo uključeni u zakonske postupke svjedočenja i sl. Cijena bijega (Y) uključuje u najvećoj mjeri anticipirane osjećaje krivnje i stida što osoba kojoj se nije pomoglo i dalje pati.

Batson i Coke predlažu način na koji se može razlikovati empirijski da li je pomaganje umjereno izbudenog promatrača nečije nevolje egoistički ili altruistički motivirano.

»Cijena« pomaganja ima isti efekt na ponašanje kad je motivacija promatrača egoistična ili altruistična tj. veća »cijena«, odnosno više teškoća povezanih s pomaganjem, dovodi do toga da se manje pomaže drugima. Međutim, »cijena« bijega iz situacije potrebe, tj. »cijena« nepomaganja ima različite efekte na različito motivirane promatrače. Ako je motivacija promatrača egoistična i ako su sve druge varijable pod kontrolom (konstantne), povećanje teškoća bijega (npr. spriječavanje da se izbjegne promatranje nekog kako pati) povećava pomaganje i obratno. Ako je motivacija altruistična, onda je vjerojatnost pomaganja neovisna o bježanju, jer je to ponašanje koje je irelevantno s obzirom na cilj. U tom slučaju, reduciranje »cijene« bježanja nema efekta na pomaganje. Na osnovu sklopa odgovora navedenih u tablici 1 može se zaključivati o motivaciji koja je u osnovi pomaganja.

Tablica 1

Količina pomaganja kad se varira teškoća bijega iz situacije, a motivacija je egoistična ili altruistična

Teškoća (»cijena«) bijega	Tip motivacije (emocije)	
	Egoistična (osobna uznemirenost)	Altruistična (empatička briga)
Lako	Niska	Visoka
Teško	Visoka	Visoka

Hipoteze navedene u tablici 1 provjerene su u 2 x 2 faktorijalnim eksperimentima koje su proveli Batson i suradnici. Budući da autori ovog modela pretpostavljaju da kvalitativno različiti emocionalni doživljaji

izazivaju i različitu motivaciju za pomaganjem, manipuliranjem emocijama posredno se manipulira i motivacijom za pomaganje. Varirana je također i teškoća bijega iz situacije potrebe. Da bi se potvrdilo ove pretpostavke mora se pokazati tzv. 1:3 sklop ponašanja. Naime, pomaganje mora biti najmanje u situaciji kad je lako pobjeći iz situacije potrebe i kad je motivacija egoistična, odnosno kad ispitanici doživljavaju tzv. »osobnu uznemirenost«. U ostalim situacijama pomaganje mora biti podjednako i veće.

Ova hipoteza je testirana tako (Batson et al. 1981) da su ispitanici promatrali neku osobu kako »dobiva elektrošokove«. Poslije su mogli, ako su htjeli, preostale elektrošokove sami podnijeti umjesto te osobe. U dva različita eksperimenta variran je nivo empatičkih emocija (preko percepcije sličnosti sa stimulus-osobom ili misatribucije placeba) i mogućnost da se izbjegne gledanje »žrtve« (laka-teška). Rezultati oba eksperimenta potvrdili su navedeni sklop odgovora, što je u prilog hipotezi da empatija može biti motivator istinski altruističnog ponašanja.

U sljedećim eksperimentima Batson i suradnici (1983) ne manipuliraju direktno emocionalnim odgovorima, nego procjenjuju motivaciju za pomaganjem izazvanu emocionalnim odgovorima koji se prirodno javljaju. U okviru uvijek iste eksperimentalne paradigme ispitanici su promatrali »žrtve« različitog spola u uvjetima u kojima je bilo lako ili teško izbjeći kontinuirano gledanje kako druga osoba pati. Na osnovu emocionalnih odgovora ispitanici su podijeljeni u dvije grupe: na one koji su izjavili da kod njih prevladavaju emocije koje sačinjavaju tzv. faktor »empatičke brige« i na one koji izjavljuju da doživljavaju emocije koje sačinjavaju tzv. faktor »osobne uznemirenosti«. I u ovom eksperimentu dobiven je isti sklop odgovora pomaganja. Ispitanici koji doživljavaju empatičke emocije pomažu u velikoj mjeri, bez obzira na to da li je »cijena« bijega iz situacije niska ili visoka.

Međutim, u sljedećem eksperimentu (Batson et al. 1983) pokazalo se određeno ograničenje hipoteze empatija — altruizam. U ovom eksperimentu ispitanici su također mogli pomoći drugoj osobi tako što će umjesto nje primati elektrošokove, ali su ovaj put »elektrošokovi« bili jačeg intenziteta nego u prijašnjim eksperimentima, tj. »cijena« pomaganja je veća. U ovakvoj situaciji pokazao se značajnim samo glavni efekt mogućnosti bijega iz situacije. I ispitanici kod kojih prevladavaju empatičke emocije pomagali su manje u uvjetima kad je bilo lakše izbjeći pomaganje. Pretpostavlja se da veća »cijena« pomaganja usmjerava pažnju empatičkih ispitanika prema sebi, zamjenjujući brigu za žrtvu, brigom za sebe. Navedeni eksperimenti uglavnom potvrđuju postavke modela Batson i Coke-a, ali kako i sami autori modela primjećuju (Batson et al. 1981), važno ograničenje predstavlja činjenica da su svi ti eksperimenti provedeni u istom laboratoriju. Veću potvrdu ovom modelu dali bi slični rezultati drugih ispitivanja, naročito onih koja polaze sa suprotnog stanovišta.

Međutim, ovim autorima mora se odati priznanje da su dobro zacrtanim eksperimentima dalje od svih ostalih pokušali doprijeti do razumijevanja motivacije za pomaganjem. Ideja o istinski altruističnoj motivaciji je od velike teoretske važnosti, jer ukoliko daljnja ispitivanja potvrde ovu hipotezu, to predstavlja izazov prevladavajućoj koncepciji većine psiholoških teorija prema kojoj je ljudsko ponašanje motivirano egoističnim zanimanjem za vlastito dobro.

Literatura:

1. Aronfreed, J.: The socialization of altruistic and sympathetic behavior: Some theoretical and experimental analyses. U J. Macauley i L. Berkowitz (Eds.) *Altruism and helping behavior*, New York: Academic Press, 1970.
2. Batson, C. D., Coke, J. S.,: Empathy: A source of altruistic motivation for helping. U J. P. Rushton i R. M. Sorrentino (Eds.) *Altruism and helping behavior: Social, personality, and developmental perspectives*, Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1981.
3. Batson, C. D., Darley, J. M., Coke, J. S.: Altruism and human kindness: Internal and external determinants of helping behavior. U L. A. Pervin i M. Lewis (Eds.) *Perspectives in interactional psychology*, New York: Plenum Press, 1978.
4. Batson, C. D., Duncan, B. D., Ackerman, P., Buckley, T., Birch, K.: Is empathic emotion a source of altruistic motivation?, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1981, 40, 290—302.
5. Batson, C. D., O'Quin, K., Fultz, J., Vanderplas, M.: Influence of self-reported distress and empathy on egoistic versus altruistic motivation to help, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1983, 45, 706—718.
6. Coke, J. S., Batson, C. D., McDavis, K.: Empathic mediation of helping: A two — stage model, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1978, 36, 752—766.
7. Dovidio, J. F.: The search for altruism: A motivational problem?, *Contemporary Psychology*, 1983, 28, 13—15.
8. Hoffman, M. L.: The development of empathy. U J. P. Rushton i R. M. Sorrentino (Eds.) *Altruism and helping behavior: Social, personality, and developmental perspectives*, Hillsdale, N. J. Lawrence Erlbaum Associates, 1981.
9. Krebs, D. L.: Altruism: An examination of the concept and review of the literature, *Psychological Bulletin*, 1970, 73, 258—302.
10. Krebs, D.: Empathy and altruism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1975, 32, 1134—1146.
11. Krebs, D., Russell, C.: Role-taking and altruism: When you put yourself in the shoes of another, will they take you to their owner's aid? U J. P. Rushton i R. M. Sorrentino (Eds.): *Altruism and helping behavior: Social, personality, and developmental perspectives*, Hillsdale, N. J., Lawrence Erlbaum Associates, 1981.
12. Latané, B., Darley, J. M.: Social determinants of bystander intervention in emergencies, U J. Macauley i L. Berkowitz (Eds.) *Altruism and helping behavior*, New York: Academic Press, 1970.
13. Latané, B., Nida, S. A., Wilson, D.: The effect of group size on helping behavior, U J. P. Rushton i R. M. Sorrentino (Eds.): *Altruism and helping behavior: Social, personality, and developmental perspectives*, Hillsdale, N. J. Lawrence Erlbaum Associates, 1981.
14. Lynch, J. G., Cohen, J. L.: The use of subjective expected utility theory as an aid to understand variables that influence helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1978, 36, 1138—1151.
15. Macauley, J., Berkowitz, L. (Eds.): *Altruism and helping behavior*, New York: Academic Press, 1970, str. 3.
16. Piliavin, I. M., Piliavin, J. A., Rodin, J.: Costs, diffusion and the stigmatized victim. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1975, 3, 429—438.
17. Rosenhan, D.: The natural socialization of altruistic autonomy, u J. Macauley i L. Berkowitz (Eds.) *Altruism and helping behavior*, New York: Academic Press, 1970.
18. Schachter, S.: The interaction of cognitive and physiological determinants of emotional state. U L. Berkowitz (Ed.) *Advances in experimental social psychology*, Vol. 1. New York: Academic Press, 1964.

19. Schwartz, S. H.: Moral decision making and behavior. U J. Macauley i L. Berkowitz (Eds.) *Altruism and helping behavior*, New York: Academic Press, 1970.
20. Staub, E.: Helping a distressed person: Social, personality and stimulus determinants. U L. Berkowitz (Ed.): *Advances in experimental social psychology*, Vol. 7. New York: Academic Press, 1974.
21. Staub, E.: Social and prosocial behavior: Personal and situational influences and their interactions. U E. Staub (Ed.): *Personality: Basic aspects and current research*, Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N. J., 1980.
22. Vasović, M.: Istraživanja altruizma. *Psihologija*, 1975, 3—4, 151—167.
23. Wispe, L.: *Altruism, sympathy and helping*, New York: Academic Press, 1978.

Zora Raboteg - Sarić: INTERNAL DETERMINANTS OF ALTRUISM: IS HELPING OTHERS EGOISTIC OR ALTRUISTIC IN ITS ESSENCE?

Summary

Classical meaning of altruism lies in the fact that it seems to represent an exception from convincing principle which argues that behaviour is controlled by rewards and punishments and in this connection by generalization that people are essentially egoistic. Contemporary researches of the positive forms of social behaviour are only peripherally relevant for this centuries-old question. The majority of these researches investigate situational factors and external determinants of altruistic behaviour. But by turning from the investigation of altruism as a social form of behaviour to definition of altruism as an attribute of personality, a problem necessarily arises of establishing internal determinants and motivational structure of the helping act.

Recent approaches point out the importance of emotional factors as fundamental mediators in helping others. These approaches are different from the above mentioned ones because they presuppose different kind of motivation, caused by emotional excitement. According to Piliavin and Piliavin model, helping others in a trouble is exclusively motivated by egoism. Batson and Coke on the other hand presuppose the experience of empathy can be a cause of unaffected altruistic motivation to help. According to this model the spectator of a troubled person can experience qualitatively different emotions: personal anxiety and empathic care for the troubled person. These different emotional reactions result in different motivation to help. There is a suggestion that the experience of empathy provokes altruistically motivated behaviour, i. e. help whose aim is a reduction of the other's trouble and not of personal unpleasant states. The authors propose a method as well how to ascertain empirically whether motivation to help other is altruistic or egoistic in its essence. At the same time this model represents the first meritorious attempt to ascertain the motivational basis of seemingly unselfish helping others not notionally only but empirically as well.